

Філософія

УДК 141.7:316.77:004.8

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20401624>

**Формальний та смисловий аспекти символу та символізації в
цифровій культурі**

Кретов Павло Васильович,

кандидат філософських наук, доцент

Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-2593-3731>

Козак Богдан Володимирович,

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології

Київський національний економічний університет імені Вадима
Гетьмана, м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0383-8004>

Кретьова Олена Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького
м. Черкаси, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-3947-4479>

Прийнято: 14.05.2026 | Опубліковано: 26.05.2026

Анотація. *Стаття присвячена філософському осмисленню формального та смислового аспектів символу в умовах цифрової культури XXI століття. У дослідженні проаналізовано трансформацію процесів*

символізації під впливом алгоритмічної медіації, розвитку штучного інтелекту, мережесих форм комунікації та цифрових медіа. Обґрунтовано, що в сучасному інформаційному середовищі символ перестає бути виключно репрезентативним знаком і постає як динамічна, гібридна та процесуальна структура смислогенерації. Особливу увагу приділено співвідношенню формального виміру символу, пов'язаного з алгоритмічною обробкою, обчислюваністю та функціонуванням у цифрових системах, і смислового виміру, який визначається інтерпретацією, досвідом, інтенціональністю та культурним контекстом. У статті систематизовано сучасні підходи до аналізу символу в межах аналітичної, феноменологічної та метамодерної парадигм. Показано, що аналітична традиція акцентує можливість формалізації символічних структур і розглядає символ як елемент алгоритмічної системи, однак виявляє обмеженість суто синтаксичної маніпуляції символами без урахування їхнього смислового виміру. Феноменологічний підхід наголошує на тілесності, афективності та інтерсуб'єктивності символізації, демонструючи, що навіть цифрові символи залишаються вкоріненими у життєсвіті суб'єкта. Метамодерна перспектива інтерпретує символ як осцилятивну структуру, що функціонує між формою і смислом, алгоритмом і досвідом, іронією та щирістю. Окрему увагу приділено проблемі наративної онтології та ролі символу в процесах конструювання пам'яті, ідентичності й колективного досвіду. Доведено, що в цифровій культурі символ функціонує як смисловий хаб в межах мережесих і наративних структур, а процес символізації набуває розподіленого характеру через участь алгоритмів і машинних агентів у виробництві культурних форм. Проаналізовано сучасні українські та зарубіжні філософські дослідження символу, що демонструють перехід від класичної семіотики до комплексного розуміння символізації як процесу взаємодії людини, технології та цифрового середовища. У висновках обґрунтовано, що

символ у цифрову епоху набуває статусу багатовимірної структури, яка поєднує формальні, смислові, наративні та технологічні виміри. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом техно-інтенціональності, етичних аспектів алгоритмічної смислогенерації та трансформації колективної свідомості в умовах розвитку штучного інтелекту.

Ключові слова: *символ, символізація, соціальна філософія, цифрова культура, штучний інтелект, алгоритмічна медіація, наративна онтологія, смислогенерація.*

Formal and semantic aspects of symbol and symbolisation in digital culture

Pavlo Kretov,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Cherkasy State Technological University
Cherkasy, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-2593-3731>

Bogdan Kozak,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of
Sociology
Vadym Hetman Kyiv National Economic University
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-0383-8004>

Olena Kretova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
B. Khmelnytskyi Cherkasy National University
Cherkasy, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3947-4479>

Abstract. *The article is devoted to the philosophical conceptualisation of the formal and semantic aspects of the symbol within the context of twenty-first-century digital culture. The study analyses the transformation of processes of symbolisation under the influence of algorithmic mediation, the development of artificial intelligence, networked forms of communication, and digital media. It is argued that, within the contemporary informational environment, the symbol ceases to function merely as a representational sign and instead emerges as a dynamic, hybrid, and processual structure of meaning-generation. Particular attention is devoted to the relationship between the formal dimension of the symbol, associated with algorithmic processing, computability, and functioning within digital systems, and the semantic dimension, determined by interpretation, experience, intentionality, and cultural context. The article systematises contemporary approaches to the analysis of the symbol within analytical, phenomenological, and metamodern paradigms. It is demonstrated that the analytical tradition emphasises the possibility of formalising symbolic structures and interprets the symbol as an element of an algorithmic system; however, it simultaneously reveals the limitations of purely syntactic manipulation of symbols without consideration of their semantic dimension. The phenomenological approach foregrounds embodiment, affectivity, and intersubjectivity in processes of symbolisation, demonstrating that even digital symbols remain rooted in the subject's lifeworld. The metamodern perspective interprets the symbol as an oscillatory structure functioning between form and meaning, algorithm and experience, irony and sincerity. Special attention is also devoted to the problem of narrative ontology and the role of the symbol in the construction of memory, identity, and collective experience. It is argued that, within digital culture, the symbol functions as a node of meaning within networked and narrative structures, while the process of symbolisation acquires a distributed character through the participation of algorithms and machine agents in the production of cultural forms. Contemporary Ukrainian and international*

philosophical studies of the symbol are analysed, demonstrating a transition from classical semiotics towards a comprehensive understanding of symbolisation as a process arising from the interaction between human beings, technology, and the digital environment. The conclusions substantiate that, in the digital age, the symbol acquires the status of a multidimensional structure integrating formal, semantic, narrative, and technological dimensions. Prospects for further research are associated with the analysis of techno-intentionality, the ethical aspects of algorithmic meaning-generation, and the transformation of collective consciousness under conditions shaped by the development of artificial intelligence.

Keywords: *symbol, symbolisation, social philosophy, digital culture, artificial intelligenc, algorithmic mediation, narrative ontology, meaning-generation.*

*«Das Symbol ist ein geschlossener Brief,
der die Idee im Besonderen darstellt»*

Goethes

*Hamburger Ausgabe (HA), Band 12 (Schriften zur Kunst
/ Maximen und Reflexionen).1953, Seitenzahl: Seite 518*

Постановка проблеми. Проблематика символу та символізації в цифровій культурі ХХІ ст. потребує комплексного осмислення на перетині філософії, семіотики, теорії комунікації та досліджень штучного інтелекту. У сучасних умовах символ перестає бути виключно репрезентативною формою значення і набуває статусу динамічного оператора смислогенерації, який функціонує в середовищі алгоритмічно опосередкованих взаємодій. Це зумовлює необхідність розрізнення формального та смислового аспектів символу, що дозволяє виявити специфіку його трансформації в цифрову епоху, беручи до уваги, що формальний аспект символу традиційно пов'язаний з його структурною організацією як знака: співвідношенням означника та

означуваного, правилами комбінаторики та кодування. У цьому сенсі символ може бути розглянутий у межах аналітичної традиції як елемент формальної системи, що підпорядковується логіці синтаксису й обчислюваності.

Сучасні дослідження цифрових медіа підкреслюють, що в умовах алгоритмічної обробки інформації символи дедалі більше редукуються до формальних одиниць, які можуть бути представлені у вигляді даних і підлягають машинній інтерпретації [1; 2]. Водночас смисловий аспект символу виходить за межі формальної репрезентації та пов'язаний з процесами інтерпретації, контекстуалізації та досвіду. Тим часом у феноменологічній традиції символ розглядається як спосіб генерації смислу, що не може бути редуковане до його знакової функції, адже символ у цьому контексті є не просто носієм значення, а подією смислу, що розгортається в горизонті життєсвіту. Сучасні феноменологічні підходи наголошують на тілесності, афективності й інтенціональності як умовах символізації [3; 4]. Напруга між формальним і смисловим аспектами символу набуває особливої актуальності в цифровій культурі, де процеси символізації дедалі більше опосередковуються технічними системами. У цьому контексті символ постає як гібридна структура, що поєднує обчислюваність і інтерпретативність. Саме ця гібридність визначає специфіку смислогенерації в епоху машинних агентів і штучного інтелекту.

Аналітична традиція філософії ХХІ ст., розвиваючи ідеї логічного позитивізму та філософії мови, зосереджується на формалізації символічних систем. У межах цієї парадигми символ розглядається як елемент обчислювальної архітектури, що функціонує за правилами алгоритмічної обробки. Штучний інтелект, зокрема мовні моделі, демонструє здатність оперувати символами на високому рівні складності, що ставить питання про межі формального підходу до смислу [5]. Критики цього підходу зазначають, що формальна маніпуляція символами не гарантує їхнього розуміння, що

актуалізує класичну проблему «символічного розриву» (symbol grounding problem) [6].

Феноменологічна традиція, натомість, акцентує на досвідному вимірі символу, підкреслюючи його укоріненість у життєсвіті та тілесності суб'єкта. У цифровому середовищі ця перспектива дозволяє зафіксувати, що символізація не зводиться до обробки даних, а включає складні процеси афективної та інтерсуб'єктивної взаємодії. Наприклад, цифрові символи – емодзі, меми, візуальні коди – функціонують як носії колективного досвіду, що формується в мережових спільнотах.

Метамодерна традиція пропонує синтез цих підходів, поєднуючи формальність і смисловість у динамічному режимі осциляції. Наголошуємо, що смисловий контекст життєвих практик і форм як феноменологічний горизонт смислів, а також Umwelt (Я. фон Ікскуль) людини наразі постають як суто формально-символічні, структурні когнітивні феномени. У цьому контексті символ розглядається як процес, що постійно коливається між обчислюваністю та інтерпретацією, іронією і щирістю, кодом і досвідом. Метамодерн не заперечує формальні аспекти символу, але інтегрує їх у ширший контекст смислогенерації, що включає емоційні, культурні та соціальні чинники.

У цифровій же культурі символізація з необхідністю набуває нових форм, пов'язаних з діяльністю машинних агентів, адже алгоритми не лише обробляють символи, але й беруть участь у їхньому створенні та поширенні, що призводить до зміни самої природи символу: він стає результатом взаємодії людини і машини, і, відповідно, функціонує як цифровий смисловий атрактор. Наприклад, генеративні моделі створюють тексти, зображення та інші символічні форми, які інтегруються в культурний обіг і впливають на процеси смислогенерації. У цьому контексті можна говорити про появу нової парадигми символізації, яку умовно можна визначити як *алгоритмічно-*

інтерсуб'єктивну. Вона передбачає, що смисл виникає не лише в результаті людської інтерпретації, але й у процесі взаємодії з технічними системами, які мають власну логіку функціонування. Це створює нові виклики для філософії символу, зокрема щодо питання про *суб'єкт символізації* та *межі смислу*. Насамперед йдеться про феномен цифрових знакових систем (що, власне, конституують сучасний медіапростір), які функціонують у режимі високої швидкості та фрагментарності, адже у таких умовах символи часто втрачають стабільність значення і набувають контекстуального характеру, що сприяє формуванню поліфонічного смислового простору, в якому різні інтерпретації співіснують без остаточного узгодження.

Таким чином, аналіз формального та смислового аспектів символу в цифровій культурі дозволяє виявити глибинні трансформації процесів символізації. Символ постає як динамічна, гібридна структура, що функціонує на перетині обчислювальних і інтерпретативних процесів, визначаючи специфіку смислогенерації в епоху штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження символу та символізації в цифровій культурі характеризуються міждисциплінарністю й охоплюють філософію технологій, феноменологію, герменевтику, семіотику, медіатеорію та дослідження штучного інтелекту. Умовно сучасний дискурс можна поділити на кілька основних напрямів: *феноменологічно-герменевтичний, аналітично-технологічний, метамодерний і культурно-комунікативний*. У межах цих підходів символ дедалі частіше розглядається не як статичний знак, а як процесуальна структура смислогенерації, що функціонує в умовах цифрової медіації. До феноменологічно-герменевтичного напрямку належать дослідження, що аналізують символ через категорії досвіду, інтерпретації та технологічної медіації. О. Кудіна [7] розробляє концепцію герменевтичної лемніскати як символічної моделі технологічно опосередкованого смислотворення, М. Ріттер

аналізує постфеноменологію як підхід до розуміння символу через технічну медіацію досвіду [8], Д. Захаві наголошує на інтенціональному та досвідному вимірі символізації, розглядаючи символ як форму міжсуб'єктного конституювання смислу [9].

Аналітично-технологічний напрям охоплює праці, присвячені формалізації символу та його функціонуванню в системах штучного інтелекту. Е. Бендер [10] критикує редукцію смислу до статистичної маніпуляції символами у великих мовних моделях, М. Мітчелл аналізує межі символічного підходу в сучасному AI [11], Л. Флоріді розглядає символічні структури як основу інформаційної онтології цифрового суспільства [12]. Дж. Гвіццарді та Н. Гуаріно досліджують онтологічні передумови символічних систем і наративних структур [13].

Окрему групу становлять дослідження наративної онтології та процесуальної символізації: М. Кукельберг інтерпретує символ як елемент темпоральної наративної структури [14], К. Мегіні, В. Барталезі та Д. Метіллі формалізують наратив як онтологічну структуру організації символічного досвіду [15].

Метамодерний напрям репрезентують праці, в яких символ осмислюється як осцилятивна структура між іронією та щирістю, формою і смислом: Д. Стоєва аналізує метамодерний символ як динамічну форму культурної самоінтерпретації [16], С. Ліндберг в опорі на Ж. Деріду розглядає цифрові символи через деконструктивну концепцію *différance* (модус аналізу набуття знаками (слова, символи, метафори тощо) значення) [17], С. Ваятт досліджує символічні метафори цифрової культури як когнітивні моделі взаємодії з технологіями.

Український фаховий дискурс проблеми символу представлений переважно культурно-філософськими та комунікативними дослідженнями [18]. О. Кушнір інтерпретує символ як елемент політичної онтології та

історичної пам'яті [19], О. Горкуша та Л. Филипович досліджують символ як основу колективної ідентичності [20], С. Стоян аналізує символічні форми національної культурної традиції та розглядає мистецький вимір сучасного українського символізму [21], [25]. О. Солецький розглядає взаємодію символу, міфу та ритуалу як механізм культурної інтеграції [22], М. Слюсаревський вивчає символічний зміст колективної уяви українців в опорі конкузіональним атакам [23], Л. Назарова аналізує воєнну символіку [24], І. Балтазюк досліджує символічні механізми колективної пам'яті [26]. Присутня також тенденція до розгляду символу та символізації під кутом зору епістемології та філософії науки [27].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри інтенсивність сучасних досліджень, залишається недостатньо розробленим питання інтеграції формального (алгоритмічного) та смислового (герменевтичного та феноменологічного) вимірів символу в єдиній теоретичній моделі цифрової культури. Не до кінця з'ясованим є також механізм взаємодії між людською інтенціональністю й машинною обробкою символів у процесах смислогенерації. Потребує подальшого осмислення роль наративної онтології як посередника між символічними структурами та конструюванням ідентичності в умовах мережевого середовища. Крім того, відкритим залишається питання про можливість концептуального узгодження класичних філософських моделей символу з новими метамодерними та постгуманістичними підходами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є філософське осмислення формального та смислового аспектів символу в умовах цифрової культури XXI століття. Особливу увагу зосереджено на аналізі трансформації процесів символізації в контексті алгоритмічної медіації, розвитку штучного інтелекту й мережових форм комунікації. Завданням дослідження є виявлення специфіки взаємодії між формально-

обчислюваними й герменевтично-інтерпретативними вимірами символу в сучасному цифровому середовищі. Окремо досліджується можливість інтеграції аналітичного, феноменологічного та метамодерного підходів для побудови цілісної концепції символізації в епоху машинних агентів.

Виклад основного матеріалу. Маніфестована мета потребує детальнішого окреслення парадигмальних підходів до інтерпретації символу у філософії ХХІ ст., що дозволяє систематизувати сучасні теоретичні інтуїції та виявити їхню евристичну цінність для розуміння цифрової культури. Умовно можна виокремити три взаємопов'язані, але методологічно відмінні парадигми: *аналітичну, феноменологічну та метамодерну*. Аналітична парадигма виходить із припущення про можливість формалізації символічних структур і редукції смислу до правил оперування знаками. У цьому підході символ розглядається як елемент формальної системи, що підлягає алгоритмічній обробці. Сучасні дослідження в галузі штучного інтелекту та цифрової гуманітаристики підкреслюють, що символи дедалі більше функціонують як обчислювальні об'єкти, які можуть бути представлені у вигляді даних і піддані статистичному аналізу. У межах цієї парадигми формується уявлення про символ як операціоналізований елемент, що функціонує незалежно від людського досвіду. Проте саме тут виникає фундаментальна проблема, чи то *базовий парадокс символу в цифрову епоху* – відсутність гарантованого зв'язку між формальною маніпуляцією символами та їхнім смисловим наповненням.

Феноменологічна парадигма, навпаки, наголошує на нередукованості символу до формальних структур. Символ постає як інтенціональна форма, що розкривається у досвіді та життєвих практиках суб'єкта і пов'язана з тілесністю, афективністю та міжсуб'єктною взаємодією. Сучасні феноменологічні дослідження акцентують на тому, що навіть у цифровому середовищі символи залишаються вкоріненими в людському досвіді, хоча і

можуть утворювати рівні символічних симуляцій досвіду (зокрема, феномен віртуальності (Дж. Ланьє)) [28]. У цьому підході символізація розглядається як процес, що відбувається в горизонті життєсвіту, навіть якщо цей горизонт опосередкований технологіями. Це дозволяє пояснити, чому цифрові символи, такі як меми або емодзі, можуть мати глибокий смисловий вплив, попри їхню формальну простоту та відсутність мовно закоріненої структури.

Метамодерна парадигма, що формується в сучасній гуманітаристиці, пропонує інтегративний підхід, у якому символ розглядається як процес осциляції (чи то платонівського метаксису зі славетних діалогів «Бенкету» чи «Парменіду» (дав.-гр. *μετάξις*, іноді транслітерується як *metaxy* / *μεταξύ*) – давньогрецький філософський термін, який буквально означає «посередині», «між» або «проміжний стан»)) між формальним і смисловим вимірами. У цьому контексті важливими є роботи, що аналізують метамодерні культурні форми [29; 30]. У межах цієї парадигми символізація розуміється як динамічний процес, у якому формальні структури і смислові інтерпретації перебувають у постійній взаємодії. Це особливо актуально для цифрової культури, де символи одночасно є об'єктами обчислення і носіями (але не суб'єктами й агентами) досвіду.

Парадигмальний аналіз дозволяє перейти до розгляду специфіки символізації в епоху машинних агентів і штучного інтелекту. Однією з ключових характеристик цієї епохи є делегування частини символічних функцій технічним системам. Алгоритми не лише обробляють інформацію, але й генерують нові символічні форми, що включаються в культурний обіг, що призводить до зміни структури смислогенерації. Якщо в традиційних моделях символізація була результатом людської інтерпретації, то в сучасних умовах вона набуває *розподіленого характеру*. Смысл виникає в результаті взаємодії між людиною, машиною та соціальним контекстом. У цьому сенсі можна

говорити про появу «гібридної семіотики», де межі між суб'єктом і об'єктом символізації стають розмитими.

Особливо показовим є феномен генеративних моделей, які створюють тексти, зображення та інші культурні артефакти. Такі системи оперують символами на основі статистичних закономірностей, але результати їхньої діяльності сприймаються як осмислені. Це створює парадокс: смисл виникає без традиційного суб'єкта інтенції, що ставить під сумнів класичні уявлення про символ як носій людського значення. У цьому контексті важливою видається візія українських авторів, які аналізують цифрову культуру та трансформацію свідомісних символічних форм: «...в літературі можна знайти також і безліч прихильників позитивного прогнозу щодо перебігу подій у кіберпсихології таким чином, що майбутні штучні інтелектуальні системи стануть настільки складними, що питання свідомості може отримати нову інтерпретацію. Проте... аналіз ситуації у сфері ШІ свідчить, що алармістські побоювання з приводу «війни мислячих машин з людством» наразі не підтверджуються на сучасному рівні розвитку кіберпсихології» [31].

Наприкінці першої чверті XXI століття український академічний дискурс демонструє помітне зміщення від класично-семіотичного розуміння символу до його культурно-антропологічного, політичного та медіафілософського осмислення. Символ дедалі частіше розглядається не як статичний знак, а як динамічна структура смислотворення, пов'язана з ідентичністю, колективною пам'яттю та цифровою комунікацією. Характерною рисою українського філософського дискурсу є також поєднання класичних герменевтичних моделей із сучасними підходами до цифрової культури. На відміну від багатьох західних досліджень, де символ часто редукується до медіального або алгоритмічного аспекту, українські автори переважно зберігають акцент на екзистенційному та культурному вимірі символізації. Це пов'язано як із впливом феноменологічної та герменевтичної

традицій, так і з актуальним історичним контекстом національної культури, в якому символи набувають значення чинників колективного виживання та самоідентифікації.

Назагал, сучасна філософія символу демонструє кілька мейнстрімних тенденцій: відбувається відхід від класичного репрезентативного й оstenсивного розуміння символу, який дедалі частіше інтерпретується як процес або мережа взаємодій; посилюється увага до технологічної медіації символізації. Цифрові платформи, алгоритми та ШІ розглядаються не як нейтральні інструменти, а як активні учасники виробництва смислу; концептуалізується символічний простір смислогенерації як середовище людини в цифровій культурі; сучасні підходи інтегрують феноменологічну, аналітичну та постструктуралістську традиції. Символ постає одночасно як обчислювальна структура, досвідна подія та нестабільний процес відкладання значення; у метамодерній перспективі символ набуває осцилятивного характеру: він функціонує між щирістю та іронією, стабільністю та плинністю, реальністю й симуляцією. Таким чином, сучасний філософський дискурс демонструє глибоку реінтерпретативну трансформацію цього поняття. Символ більше не розуміється як статичний знак, а постає як динамічна структура смислогенерації, що формується на перетині людського досвіду, цифрових медіа та машинної агентності.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що символ у цифровій культурі функціонує як багатовимірна структура, що поєднує формальні та смислові аспекти в умовах алгоритмічної медіації. Процес символізації стає розподіленим, гібридним і динамічним, що відображає загальні тенденції трансформації культури в епоху штучного інтелекту. У цьому вимірі символ постає не лише як елемент комунікації чи носій значення, але і як фундаментальна онтологізована структура, що визначає саму можливість

смыслу в умовах технічно опосередкованої реальності, розподіленої агентності й аугментованих раціональності та суб'єктності.

Важливо, що в епоху машинних агентів відбувається зміна онтологічного статусу символу. Якщо в класичних філософських підходах символ був похідним від людської свідомості або культури, то в сучасному цифровому середовищі він набуває значно ширшої автономії порівняно з постструктуралістською фукіанською автономією кодів від референтів. Символи циркулюють, трансформуються та комбінуються в алгоритмічних системах без безпосередньої участі суб'єкта, що дозволяє говорити про *децентрованість символізації* як епістемічного та соціокультурного феномену. Це означає, що процес смислогенерації більше не є виключно людською прерогативою, а розподіляється між різними агентами – людськими та нелюдськими.

У цьому контексті доречно ввести поняття *«операціональної символічності»*, яке позначає здатність символів функціонувати як елементи обчислювальних процесів, зберігаючи водночас потенціал смислової інтерпретації, подібно до феномену «великоднього яйця» в ігровій віртуальній кіберкультурі. Це поняття протистоїть поняттю символізації як осмисленої, суб'єктивної, екзистенційної феноменологічної практики, актуалізуючи епіграф нашої розвідки, в якому Й. В. Гете практично визначає *символ як точку сингулярності смыслу*. Така подвійність виявляє глибинну трансформацію символу: він більше не є лише репрезентацією, а стає операційною одиницею, що бере участь у виробництві реальності. Цей процес можна інтерпретувати як перехід від репрезентативної до продуктивної семіотики, де символ не відображає світ, а співконструює його. Епістемологічний вимір цієї трансформації полягає у посутній зміні умов знання, адже у традиційних моделях знання передбачало інтерпретацію символів суб'єктом, тоді як у сучасному контексті значна частина

інтерпретаційних операцій делегується алгоритмам. Це створює ситуацію епістемічної опосередкованості, в якій знання формується через взаємодію з технічними системами, що мають власну логіку обробки інформації.

У цьому сенсі символ постає своєрідним хабом у мережі взаємодій, де смисл виникає як ефект цієї мережі, а не як результат індивідуальної інтенції. З феноменологічної перспективи така трансформація не означає зникнення досвіду, а радше його реконфігурацію. Досвід символу в цифровій культурі стає багатошаровим: він включає як безпосереднє сприйняття, так і опосередковану взаємодію з алгоритмічними структурами, що породжує новий тип інтенціональності, який можна визначити як *техно-інтенціональність* (в традиції Д. Айді) – спрямованість свідомості, що формується у взаємодії з технічними агентами. Аналітична перспектива своєю чергою дозволяє уточнити межі формалізації символу.

Попри значні досягнення в галузі штучного інтелекту, формальні системи залишаються обмеженими у здатності до повноцінної інтерпретації смислу. Це виявляє фундаментальну асиметрію між синтаксичною обробкою символів і їхньою семантичною насиченістю, пригадаймо хоча б славетний мисленнєвий експеримент Дж. Серля «Китайська кімната». Проте саме ця асиметрія стає продуктивною в метамодерному контексті, оскільки створює простір для нових форм символізації, що виникають на межі між формальним і смисловим. Метамодерна інтерпретація дозволяє інтегрувати ці різні виміри, розглядаючи символ як процес осциляції між автономією та інтенціональністю, формою та смислом, алгоритмом і досвідом. У цьому підході символізація не є завершеним актом, а постійно відтворюється в динаміці розподіленої взаємодії, що відповідає загальній логіці метамодерну, де протилежності не знімаються, а утримуються в стані напруженої рівноваги.

Особливого значення набуває також питання про колективний, масовий, груповий вимір символізації. У цифровій культурі смислогенерація дедалі

більше набуває мережевого характеру, оскільки символи створюються, трансформуються й інтерпретуються в межах розподілених спільнот, що функціонують у режимі постійної взаємодії. Це призводить до формування умовного поліцентричного смислового поля (як новітнього формату колективної уяви), в якому відсутній єдиний центр інтерпретації. У такому полі символ стає точкою перетину різних інтерпретаційних траєкторій та надається до експлікації через когнітивні й візуальні символічні конструкції, як-от лемніската чи вузол Борромео. З огляду на це, доцільно говорити про нову модель символізації – *мережево-алгоритмічну* (попередня – свідомісна, когнітивна, культурна, афективна), яка поєднує розподіленість, динамічність і гібридність. У цій моделі символ функціонує як елемент складної системи взаємодій, де його значення визначається не фіксовано, а контекстуально. Це створює умови для появи нових форм смислу, але водночас підвищує рівень невизначеності. Зіставлення метафори «герменевтичної лемніскати» (О. Кудіна) та моделі «вузла Борромео» дозволяє виявити глибинну структурну спорідненість двох підходів до опису смислогенерації в умовах технологічно опосередкованої реальності. Попри різну образну форму – нескінченна петля (лемніската) та взаємопов'язані кільця (Борромеїв вузол) – обидві символічні конструкції репрезентують нелінійну, реляційну та процесуальну природу символізації.

Метафора герменевтичної лемніскати, запропонована О. Кудіною [32], розвиває класичну ідею герменевтичного кола, але трансформує її у більш складну топологічну фігуру. Лемніската, як відомо, має форму «вісімки» або нескінченної петлі, що символізує безперервний рух інтерпретації між суб'єктом і технологічно опосередкованим світом. У цій моделі смисл виникає не як результат одноразового акту розуміння, а як ефект постійного переходу між полюсами – людиною й технічним середовищем, досвідом та інтерфейсом, наміром і відповіддю системи. Водночас символ Борромеєвого

вузла має іншу топологічну логіку: три кільця (віртуальне, символічне, реальне) пов'язані таким чином, що розрив одного з них призводить до розпаду всієї структури. Це означає, що жоден з вимірів не є самодостатнім – їхня взаємозалежність є умовою цілісності смислового поля.

У цій моделі символізація постає як результат напруженої взаємодії трьох різнорідних, але взаємопов'язаних площин. «..можна визначити символ як метафору, певним чином замкнуту на себе (...стрічка Мебіуса, пляшка Кляйна, вузол Борромео, мозаїка Пенроуза, структури Ешера і т. д.), як таку структуру, яка, крім ознаки самоподібності, може мати ще й ознаки гомеоморфності та самовідтворення. Ситуативно регульована, стохастична реальність мови-сприйняття, інтерпретації (соссюрівське *parole* з дихотомії *langue – parole*), «тоне» у глибинах мови, у невичерпності її потенційних смислів та інтерпретації значень. Можемо припустити, що такий механізм трансцендування реципієнта або того, хто говорить, від вузького контексту комунікації і вихід на рівень тезаурусу мови в цілому запускається саме символом. (Згадаймо загальновідому максиму Л. Вітгенштайна про те, що межі мови людини детермінують межі її світу («Трактат» 5.6)) – стверджують сучасні дослідники [33, с. 232-233].

Спільним для обох підходів є насамперед відмова від лінійного розуміння смислу. І в лемніскаці, і у вузлі Борромео смисл не є фіксованим або локалізованим у певній точці. Він виникає як ефект руху або взаємозв'язку. У випадку лемніскаці це рух інтерпретації, у випадку вузла – структурна взаємозалежність елементів. Таким чином, обидві моделі можна інтерпретувати як топологічні фігури смислогенерації. Другою важливою спільною рисою є реляційність. У герменевтичній лемніскаці значення виникає через відношення між суб'єктом і технологічним середовищем, у Борромеєвому вузлі – через відношення між віртуальним, символічним і реальним. У обох випадках жоден елемент не має самотійного значення поза

мережею зв'язків. Водночас існує і принципова відмінність. Лемніската акцентує процесуальність і динаміку: це модель руху, інтерпретації, повторення. Вузол Борромео натомість підкреслює структурність і умови можливості: це модель одночасної взаємозалежності, де важлива не послідовність, а конфігурація. Таким чином, можна сказати, що лемніската описує «як» відбувається смислогенерація, тоді як Борромеїв вузол – «за яких умов» вона можлива.

Особливо продуктивним є зіставлення Борромеєвої моделі з фундаментальною концепцією структурного психоаналізу – лаканівською тріадою Реального, Символічного та Уявного. У лаканівській теорії ці три регістри утворюють структуру психічної реальності, де кожен з них виконує специфічну функцію: Реальне – те, що не піддається символізації; Символічне – порядок мови, знаків і соціальних структур; Уявне – сфера образів і ідентифікацій. Якщо фактично модифікувати цю тріаду, замінюючи «уявне» на «віртуальне», отримаємо візію цифрової символізації як моделі смислогенерації в цифровій реальності підваженого антропоцентризму. Віртуальне тут не просто відображає уявне, а функціонує як окремий онтологічний рівень, пов'язаний з технічними середовищами, симуляціями й алгоритмічними процесами. Отже, Борромеїв вузол у цій інтерпретації можна розглядати як символічну цифрову реконфігурацію лаканівської тріади, що видається продуктивним для пошуків сучасної цифрової антропології.

У цьому світлі герменевтична лемніската може бути інтерпретована як динамічний механізм переходу між цими регістрами. Рух по лемнікаті – це постійне перетікання між віртуальним (інтерфейс, алгоритм), символічним (мова, значення) та реальним (досвід, тілесність). Таким чином, лемніската виконує функцію кінематики смислу, тоді як Борромеїв вузол – його топології. Аналогія між цими моделями дозволяє сформулювати узагальнену концепцію символізації в цифровій культурі. Символ постає як точка перетину трьох

вимірів – реального, символічного та віртуального, але його значення реалізується лише в процесі герменевтичного руху, який можна описати через лемніскату. Іншими словами, вузол Борромео задає структуру можливості смислу, а герменевтична лемніската – процес його актуалізації.

Отже, зв'язок між цими метафорами полягає в їхній комплементарності: вони описують різні аспекти одного й того ж феномену – складної, багатовимірної символізації в умовах цифрової реальності. Через поєднання топологічної (вузол) і процесуальної (лемніската) моделей стає можливим більш повне розуміння того, як смисл виникає, трансформується і підтримується в сучасному техно-культурному середовищі.

Ілюстративним у контексті теми нашої розвідки є також символічне підґрунтя концепції наративної онтології, яка є одним з ключових напрямів сучасної філософії цифрової культури, оскільки саме через наратив символ набуває темпоральності, контексту й онтологічної глибини. Якщо класична семіотика розглядала символ переважно як знак, що репрезентує певний зміст, то сучасні підходи дедалі частіше інтерпретують його як структурний елемент наративної організації реальності. У цьому контексті символ перестає бути статичною одиницею значення і постає як процесуальна форма, що конститує досвід, пам'ять та ідентичність. Концепція наративної онтології [34] виходить з припущення, що людська реальність не просто описується через наративи, а фактично існує в них. Людина, соціальні інститути та культурні форми постають як наративно організовані структури, і символ у такій перспективі виконує функцію смислового хабу, через який окремі елементи досвіду інтегруються в цілісну історію. Поєднуючи герменевтику, феноменологію та цифрову онтологію К. Мегіні, В. Барталезі та Д. Метіллі пропонують формальну модель наративу як онтологічної структури [35], визначаючи наратив як поєднання *fabula* (подій), *narration* (способу оповіді) та *reference* (зв'язків між подіями й оповіддю). Ця модель є надзвичайно

важливою для розуміння символу, оскільки фактично демонструє: символ не існує ізольовано, а набуває значення лише в межах наративної конфігурації. Подія стає символічною лише тоді, коли включається в структуру *fabula* та інтерпретується через *narration*. Інакше кажучи, символ тут функціонує як елемент онтологічного впорядкування часу, пам'яті та причинності.

Особливо важливим видається уможливлення концептуалізації і осмислення кореляції наративу та символу у площині формальної онтології. Це означає, що наратив більше не розглядається лише як літературна або культурна форма – він стає моделлю організації знання, набуваючи онтологічного та епістемічного значення поза безпосередньою матеріальністю референтів. У цифровій культурі це має принципове значення, оскільки алгоритми працюють саме з онтологічно структурованими наративами. Символ у цьому контексті стає оперативною одиницею смислу, що може бути інтегрована в бази даних, графи знань та системи штучного інтелекту. З феноменологічної перспективи релевантним є також зв'язок символу з темпоральністю наративу [36]. Смысл виникає не через виокремлені, ізольовані символи, а через їхню темпоральну організацію як додатковий рівень буттєвого структурування. Символ у межах наративної онтології виконує функцію темпорального вузла, який поєднує минуле, теперішнє та майбутнє в єдину структуру досвіду. Саме тому наративи є необхідними для конструювання ідентичності – як людської, так і колективної. У контексті цифрової культури це означає, що алгоритми та ШІ не просто маніпулюють знаками, а беруть участь у виробництві наративних структур, через які людина осмислює просторо-часову реальність з доступом до трансформації моделей цього осмислення. Генеративні моделі створюють тексти й образи, які інтегруються в культурний обіг і починають функціонувати як символічні елементи колективної пам'яті.

Важливо, що поняття «ontological unpacking» (Дж. Гвіццарді та Н. Гуаріно [13]) – процесу розкриття прихованих онтологічних припущень символічних систем – безпосередньо пов'язане з наративною онтологією, оскільки будь-який наратив передбачає певний онтологічний порядок: визначення того, які події є значущими, які зв'язки між ними існують і які інтерпретації вважаються легітимними. За такого підходу символ є не просто знаком, а індикатором онтологічних припущень. Наприклад, політичні або культурні символи функціонують як елементи ширших наративних онтологій, що структурують колективне бачення реальності. Саме тому боротьба за символи в сучасній цифровій культурі фактично є боротьбою за онтологічний статус певних наративів. Це особливо помітно в контексті функціонування цифрових платформ, де алгоритмічні системи визначають видимість тих чи інших символічних структур, що визначає смислові горизонти сучасної цифрової пропаганди та конкузіональних воєн.

У цифровому середовищі символ більше не існує цілком автономно, як факультативна частина пазлового цілого, а швидше як частина мережевої наративної екосистеми. Мем, хештег або візуальний образ набувають значення лише через включення в певний наративний ланцюг. Отже, символ у цифровій культурі розуміється не як репрезентація, а як механізм конструювання соціальної реальності. Метамодерна перспектива дозволяє інтегрувати окреслені підходи. У межах метамодерної наративної онтології символ постає як осцилятивна структура, що постійно коливається між формальністю та смислом, стабільністю та плінністю, кодом і досвідом. Це означає, що символ не має остаточного значення, але й не розчиняється в нескінченній грі інтерпретацій. Він функціонує як тимчасова точка стабілізації смислу в умовах цифрової динаміки. Таким чином, зв'язок між символом і наративною онтологією полягає в тому, що символ є базовою одиницею наративного конструювання реальності. Через символи наратив організовує час, пам'ять,

ідентичність і колективний досвід. У цифровій культурі цей процес набуває нової складності, оскільки до виробництва наративів долучаються машинні агенти й алгоритмічні системи. Це призводить до формування нової форми символізації – мережево-наративної, де смисл виникає в динамічній взаємодії людини, технології та культурного контексту.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що проблема символу та символізації в цифровій культурі XXI ст. набуває принципово нового філософського значення у зв'язку з розвитком алгоритмічних систем, штучного інтелекту (насамперед йдеться про LLM) та мережових форм комунікації. Символ у сучасному цифровому середовищі перестає функціонувати виключно як репрезентативний знак або статичний носій значення й постає як динамічна, процесуальна та гібридна структура смислогенерації. Це дозволяє розглядати символізацію не лише як культурно-комунікативний феномен, але і як фундаментальний механізм конструювання соціальної, інформаційної та онтологічної реальності та людського досвіду в умовах технологічно опосередкованого світу. При цьому особливістю сучасного етапу розвитку символічних систем є недостатня осмисленість кореляції між формальним і смисловим аспектами символу. Формальний вимір пов'язаний з алгоритмічною обробкою, обчислюваністю та функціонуванням символів як елементів цифрових систем, тоді як смисловий вимір визначається інтерпретацією, досвідом, інтенціональністю й культурним контекстом. У цифровій культурі ці два виміри не існують ізольовано, а взаємодіють у межах складної гібридної структури, де смисл виникає як результат взаємодії людини, технології та мережевого середовища. Аналітична, феноменологічна та метамодерна парадигми репрезентують різні, але взаємодоповнювані способи інтерпретації символу: аналітичний підхід акцентує увагу на можливості формалізації символічних структур і розглядає символ як елемент алгоритмічної системи, однак виявляє обмеженість суто

синтаксичної маніпуляції символами без урахування смислового виміру; феноменологічна традиція, навпаки, наголошує на тілесності, досвідному характерові та інтерсуб'єктивності символізації, демонструючи, що навіть цифрові символи залишаються укоріненими у життєсвіті суб'єкта; метамодерний підхід дозволяє інтегрувати ці перспективи, розглядаючи символ як процес осциляції між формою і смислом, алгоритмом і досвідом, іронією та щирістю.

Евристичним також видається обґрунтування зв'язку між символом і наративною онтологією. Символ функціонує як смисловий хаб в межах наративних структур, через які організовуються пам'ять, ідентичність та індивідуальний й колективний досвід, причому у цифровій культурі наративи дедалі більше формуються за участі алгоритмічних систем і генеративних моделей, що свідчить про появу нової форми мережево-алгоритмічної символізації. У цьому контексті символ більше не є автономною одиницею значення, а набуває контекстуального та процесуального характеру, функціонуючи в межах розподілених комунікативних мереж.

Аналіз сучасних українських і зарубіжних досліджень дозволив окреслити тенденцію до переосмислення символу як механізму культурної інтеграції, політичної легітимації та цифрової медіації. Особливо актуальним це є в умовах сучасного інформаційного суспільства, де символічні структури стають інструментами формування колективної пам'яті, ідентичності та соціальної взаємодії, надається до нових пошуків зокрема у царині соціальної філософії та культурології, філософської та політичної антропології, семіотики та епістемології.

Водночас розвиток великих мовних моделей й смислогенеративних технологій ставить під сумнів класичне уявлення про символ як виключно людську форму смислотворення, оскільки процеси символізації дедалі більше здійснюються в межах взаємодії людських і машинних агентів. Отже, символ

у цифровій культурі постає як багаторівнева структура, що поєднує формальні, смислові, наративні та технологічні виміри. Символізація в епоху штучного інтелекту набуває розподіленого, мережевого та процесуального характеру, що вимагає формування нових міждисциплінарних підходів до її філософського осмислення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом техно-інтенціональності, етичних аспектів алгоритмічної смислогенерації, а також із вивченням ролі цифрових символічних систем у трансформації колективної свідомості та культурної пам'яті. Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз техно-інтенціональності та форм взаємодії між людською свідомістю і машинними агентами в процесах символізації. Важливого значення набуває також вивчення аксіологічних і онтологічних наслідків алгоритмічної смислогенерації в умовах розвитку генеративного штучного інтелекту та мережевої культури. Окремої уваги потребує дослідження трансформації колективної пам'яті, ідентичності та наративних структур під впливом цифрових символічних систем та глобалізацію впливу медіаплатформ.

Список використаних джерел

1. Floridi L. Ethics, Governance, and Policies in Artificial Intelligence. Cham, Sw : Springer Cham, 2021. 394 p.
2. Manovich L. AI and Myths of Creativity. *Archit. Design*. 2025. Vol. 92. Pp. 60–65. <https://doi.org/10.1002/ad.2814>
3. Stone O., Zahavi D. Phenomenology and mindfulness. *Journal of Consciousness Studies*. 2021. Vol. 28(3-4). Pp. 158–185. URL: <https://philpapers.org/rec/STOPAM-3> (дата звернення: 12.05.2026).
4. Moran D. The Personalistic Attitude : Edmund Husserl and Edith Stein on Empathy as the Intuition of the Person as Value. In: *M. Englander and*

S. Ferrarello, eds, *Empathy and Ethics*. New York & London : Rowman & Littlefield, 2022. Pp. 83–110.

5. Bender E., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? *FACCT '21: Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. 2021. Pp. 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>.

6. Harnad S. Harnad, S. (1990). The symbol grounding problem. *Physica D: Nonlinear Phenomena*. 1990. Vol. 42 (1-3). Pp. 335–346.

7. Kudina O. “Alexa, who am I?”: Voice Assistants and Hermeneutic Lemniscate as the Technologically Mediated Sense-Making. *Hum. Stud.* 2021. Vol. 44. Pp. 233–253. <https://doi.org/10.1007/s10746-021-09572-9>

8. Ritter M. Philosophical Potencies of Postphenomenology. *Philos. Technol.* 2021. Vol. 34. Pp. 1501–1516. <https://doi.org/10.1007/s13347-021-00469-0>

9. Zahavi D. *Phenomenology : The Basics*. Routledge, 2025. 210 p.

10. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? In : *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FACCT '21)*. Association for Computing Machinery, New York, NY, USA, 2021. Pp. 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>

11. Mitchell M. *Artificial Intelligence : A Guide for Thinking Humans*. Farrar, Straus and Giroux, 2019. 336 p.

12. Floridi L. *The Ethics of Artificial Intelligence : Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198883098.001.0001>.

13. Guizzardi G., Guarino N. *Semantics, Ontology and Explanation*. SSRN. 2023. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4673400>.

14. Coeckelbergh M. Time Machines: Artificial Intelligence, Process, and Narrative. *Philos. Technol.* 2021. Vol. 34. Pp. 1623–1638. <https://doi.org/10.1007/s13347-021-00479-y>
15. Meghini C., Bartalesi V., Metilli D. Representing narratives in digital libraries : The narrative ontology. *Semantic Web.* 2020. Vol. 12. Pp. 1–24. <https://doi.org/10.3233/SW-200421>.
16. Stoev D. Metamodernism or Metamodernity. *Arts.* 2022. Vol. 11 (5). P. 91. <https://doi.org/10.3390/arts11050091>
17. Lindberg S. Four Transcendental Illusions of the Digital World: A Derridean Approach. *Research in Phenomenology.* 2021. Vol. 51 (3). Pp. 394–413. <https://doi.org/10.1163/15691640-12341481>
18. Wyatt S. Metaphors in critical Internet and digital media studies. *New Media & Society.* 2021. Vol. 23(2). Pp. 406–416. <https://doi.org/10.1177/1461444820929324>
19. Kushnir O. The great dichotomy: How experiences of history and transcendence explain Ukraine's political life. *New Perspectives.* 2022. Vol. 30(1). Pp. 119–139.
20. Горкуша О. В., Филипович Л. О. Концепт «Український світ» як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців (філософсько-релігієзнавчий аналіз). *Українське Релігієзнавство.* 2021. Вип. 93. С. 13–31. <https://doi.org/10.32420/2021.93.2218>.
21. Стоян С. П. Українське бароко в образотворчому мистецтві – національні символи в контексті європейської культури. *Українські культурологічні студії.* 2021. Вип. 2 (9). С. 88–94. [https://doi.org/10.17721/UCS.2021.2\(9\).15](https://doi.org/10.17721/UCS.2021.2(9).15)
22. Soletskyi O. Iconic-Conventional Myth Synergy. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.* 2022. Vol. 9 (2). Pp. 35–43. <https://doi.org/10.15330/jpnu.9.2.35-43>

23. Слюсаревський М. Динаміка уявлень українців про національні символи як відображення опору російській агресії. *Insight : The Psychological Dimensions of Society*. 2025. Вип. 13. С. 374–407. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-13-16>
24. Назарова Л. О. Воєнна символіка України (2022–2025) : фольклорна генеза, типологія, функціональне навантаження. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2025. Вип. 2 (214). С. 121–128. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-16>
25. Стоян С. П. Європейські коди сучасного українського символізму». *Українські культурологічні студії*. 2020. Вип. 1 (6). С. 94–98. [https://doi.org/10.17721/UCS.2020.1\(6\).18](https://doi.org/10.17721/UCS.2020.1(6).18)
26. Балтазюк І. Роль символу у процесі збереження історичної пам'яті та культури. *Мистецтвознавство України*. 2026. Вип. 19. С. 43–47. <https://doi.org/10.31500/2309-8155.19.2019.185966>
27. Кретов П. В. Сучасний науковий дискурс та філософема символу. *Наукові праці. Філософія*. 2015. Т. 262. № 250. С. 12–18. URL: https://philosophy.chdu.edu.ua/article/view/57246?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 12.05.2026).
28. Moura J. M., Barros N., Ferreira-Lopes P. Embodiment in Virtual Reality. *International Journal of Creative Interfaces and Computer Graphics*. 2021. Vol. 12. Pp. 27–45. <https://doi.org/10.4018/IJCICG.2021010103>.
29. Metamodernism ; R. van den Akker (Anthology Editor), A. Gibbons (Anthology Editor), T. Vermeulen (Anthology Editor). London : Bloomsbury Publishing, 2017. 260 p.
30. Laukkanen M. Metamodernism and the Internet : The Participatory Culture of Digital Environments. *Acta Philologica*. 2025. Vol. 63. Pp. 29–39. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:278421190>

31. Шевцов А. Критичний розгляд поняття «свідомість» у сучасній методології штучного інтелекту. *Штучний інтелект у науці : монографія* ; за ред. Яцишина А. та Яцишин А. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2025. С. 223–231.
32. Kudina O. “Alexa, who am I?”: Voice Assistants and Hermeneutic Lemniscate as the Technologically Mediated Sense-Making. *Hum Stud.* 2021. Vol. 44,. Pp. 233–253. <https://doi.org/10.1007/s10746-021-09572-9>
33. Кретов П. В., Кретьова О. І. Міжкультурна комунікація та символіка дискурсу. *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу : стратегії розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, 25–26 листопада 2022 р., м. Одеса. Ч. 1. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 230–235.
34. Кретов П., Кретьова О. Наративна versus об’єктно-орієнтована онтологія: концепт речі та перформативна модель мовлення. *Cherkasy University Bulletin : Philosophy.* 2017. № 1. С. 118–127.
35. Meghini C., Bartalesi V., Metilli D. Representing narratives in digital libraries : The narrative ontology. *Semantic Web.* 2020. Vol. 12. Pp. 1–24. <https://doi.org/10.3233/SW-200421>.
36. Kretova O., Kretov P. Temporality of the narrative of contemporary travel literature (Based on Cees Nooteboom’s work). *Alfred Nobel University Journal of Philology.* 2025. Vol. 1. Pp. 9–28. <https://doi.org/10.32342/3041-217X-2025-1-29-1>.